

УДК 008:1-044.372

ГАЛУЩАК Мар'яна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, 82100, Україна (mary_jane_83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-8701>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4727.39.139563>

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КРИЗА»

***Анотація.** У статті аналізується поняття «криза», яке стало чи не основною конотацією суспільно-історичної ситуації сьогодення. Криза постає тим вирішальним фактором, який через реалізацію аналізу і критичного переосмислення всього попереднього, приводить нас до виходу за межі сталого. Протягом всього історичного процесу людство неодноразово виявлялось у критичних, кризових ситуаціях, але якісна відмінність кризи сьогодення в тому, що вона постає зовсім іншим етапом у своєму саморозгортанні, набуваючи рис всезагальної катастрофи. Ця катастрофічність не має виходу та вирішення, загрожуючи тотальним руйнуванням і самознищенням, втратою власної ідентичності та загубленістю перед різноманітними запитамі і частими змінами актуального сьогодення.*

***Ключові слова:** криза, катастрофа, антропологічна криза, свідомість, мислення, культура, цивілізація.*

Постановка проблеми. Те, що наше суспільство сьогодні переживає складний період у своєму розвитку та становленні, є фактом, від якого відштовхуються більшість сучасних дослідників, зайнятих аналізом як суспільно-історичної ситуації сьогодення, так і самої людини, її внутрішнього світу, установок її свідомості, її переживань та пошуків себе серед науково-технічного та інформативного різноманіття, яке пропонує сучасність. Одним з найбільш розповсюджених визначень ХХ – ХХІ століття є констатація кризового стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність цієї тематики засвідчена вказівкою на те, що криза не лише охопила основні аспекти життєдіяльності, що стосуються умов існування, але й зачепила установки свідомості, які забезпечували цілісність і цільність людського буття та культури, надавали смислу та цінності: «навіть чи за всю історію людства знайдеться покоління, яке настільки позбавлене ґрунту під ногами, як сьогоднішнє. Будь-який вибір часто є однаково нестерпним. Чому людина наших днів, яка озброєна знанням, знаходиться в потоці неймовірних монстриальних видінь?» [9, с. 8]. Причому напруга переживання кризи у новому тисячолітті лише зростає і практично «на наших очах змінюється образ людського світу» [24, с. 5]. Людська безпритульність, про яку говорив М. Бубер [4], тільки підсилилась. Ця тема широко представлена в працях західноєвропейських мислителів, але найбільшої акцентуації набула у представників філософії життя (Ф. Ніцше, А. Бергсон, О. Шпенглер, Г. Зіммель) та екзистенціалізму (М. Гайдеггер, А. Камю, Ж.-П. Сартр, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Марсель тощо), де людина та стани її свідомості постають головним предметом розгляду. Крім цього, звернення до означеної проблеми ми знаходимо і в таких світочів західноєвропейської філософської думки, як Е. Гуссерль, Р. Гвардіні, Р. Генон, М. Вебер, П. Бьюкенен, Ж. Бодрійяр, Т. Адорно, О. Клеман, Е. Фромм, К. Манхейм, П. Слотердайк, П. Сорокін, С. Франкл і ін.; в українській філософській думці цієї тематики торкаються С. Кримський, В. Петрушенко, В. Лімонченко, В. Малахов, А. Мамалуй, М. Попович, М. Савельєва, В. Рябокляч, С. Пролєєв, Ю. Мелков, Т. Лютий. У світлі означеної проблематики неабиякої цінності набули праці М. Мамардашвілі, Г. Померанца, С. Хоружого, Т. Сидоріної, В. Подороги, В. Межуєва, П. Гуревича, М. Епштейна. Все це засвідчує факт, що ситуація кризовості є не інтелектуальним надумуванням, а деяким реальним станом, який маніфестує себе по-різному в різноманітних сферах людського духу та життєдіяльності.

Мета статті – розглянути поняття «кризи» та кризовості, його конотації, реальні підстави виникнення та результати ситуації, яка склалась; **предметом** філософського аналізу буде ситуація кризового стану та світовідчуття індивіда ХХ – ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж всього історичного періоду існування та розвитку суспільства, людська культура неодноразово перебувала у стані розгубленості й занепаду, які, зі свого боку, змінювались бурхливим розквітом як культури, так і розвитком самої особистості, яка цю культуру творила, надавала їй смислу та цінності, тим самим забезпечуючи і утримуючи цілісність і цільність свідомості цілої епохи. «Криза часто поєднана з самопізнанням, самоідентифікацією культури, з виявленням її потенціалу, можливостями внутрішнього розвитку. От чому, як свідчить світова практика, часто кризові явища постають попередниками народження нової культури» [10, с. 131]. Так було в античності, коли на зміну логосцентричній прийшла теоцентрична культура зі своїми установками та новими цінностями, ті ж самі кризові процеси відбуваються і в епоху Відродження та Просвітництва. Достатньо достовірним бачиться твердження, що криза постає тим неминучим, навіть необхідним явищем, яке виникає тоді, коли суспільство, культура, цивілізація потрапляють в апорійну ситуацію, коли існуючі шляхи розвитку та наявні цінності перестають спрацьовувати, вимагаючи свого оновлення, тобто «внутрішні колізії – неунікний супутник розвитку будь-якого явища, в тому числі культури. Часто вони призводять до корозії, розпаду, руйнування, а то і до остаточної загибелі останньої. Але найчастіше породжують кризу як обов'язковий і закономірний етап в розвитку кожної культури» [10, с. 131].

Етимологічно «криза» походить від давньогрецького *κρίσις*, що значить «рішення, вирішення», споріднене до нього *κρίνω*, яке перекладається як «розрізняю, суджу», хоча в переважній більшості європейських мов ми зустрічаємо запозичення цього терміна з латини *crisis*, але воно перекладається також як «рішення, вирішення» [21, с. 376], що вказує на відкритість і можливість виходу з цього стану. Зазвичай термін «криза» вживають для позначення різкої зміни або важкого перехідного стану у певному розумно організованому середовищі (суспільстві, соціальній групі, живому організмі), і це приводить до змін. Криза завжди несе з собою порушення упорядкованості і важкі потрясіння, що сприймаються як небезпека: звідси часто синонімами кризи є ускладнення, небезпека, занепад, але визначальним для

феномену кризи є не стільки небезпека і загроза, скільки її переломний характер, що вказує на межу, водорозділ між двома станами, звідси широке використання цього поняття у медицині та фінансово-економічній сферах. Криза як характеристика тривалого історико-культурного періоду свідчить про тупикову апорійність, яка потребує нового критичного розгляду, тим більше, слова «криза» і «критика» етимологічно споріднені. «Думка стає філософською, коли входить у кризу (“суд”) онтологічних першопочатків» [2, с. 32].

З релігійної точки зору, криза – це суд, кара та розплата, на які приречена людина. Але знов-таки, суд – це не тільки кара та розплата, але й вимога власної переоцінки. На думку митрополита Антонія Сурозького: «поняття кризи як суду дуже важливе; це може бути суд Божий над нами; це може бути суд природи над нами <...>. Це може також бути момент, коли ми повинні себе самих судити і в багато чому засудити» [1, с. 180], а для цього ми маємо ретельно проаналізувати усі попередні свої вчинки, щоб, переглянувши їх, зробити висновки і йти у майбутнє. За словами М. Бахтіна, «якщо майбутнє лякає невідомістю і впевненість в завтрашньому дні різко падає, виникає життєва необхідність постійного звернення до пройденого, прожитого, шукаючи в ньому фундаментальні основи існування, тому однією з характерних рис таких періодів завжди є звернення до історико-культурної традиції і пошук нових ціннісних орієнтирів історичного руху вперед» [3, с. 103]. Г. Померанц взагалі висловлює думку, що «уся людська історія є певною мірою перманентною кризою. Основа її в тому, що розвиток – це розгортання, розщеплення, диференціація, втрата першопочаткової, примітивної, дитячої цілності. Диференціація може призвести – і призводить – до руйнування цілісності та втрати смислу життя» [19, с. 448]. На думку мислителя, в історії проходять накопичувальні процеси, які відповідають за раціоналізацію відносин з природою, відбувається диференціація культури, ріст населення, зростає виробництво продуктів споживання й користування, а разом з цим зростають й руйнівні сили. Все це розхитує багатовікову єдність суспільства і тотожність людини з самою собою. А це, зі свого боку, породжує переоцінку цінностей, все більше роз’єднує людину з самою собою та іншими людьми. Саме тому, якими б міц-

ними не були культурні механізми інтеграції, як тільки розвиток підсилюється, культура неодмінно виявляється у стані кризи, без якої її існування є неможливим, але це за умови, якщо культура постає живим, а значить схильним до змін, явищем. Отже, за всіма ознаками криза постає тим вирішальним фактором, який через реалізацію аналізу і критичного переосмислення всього попереднього, приводить нас до виходу за межі сталого. Інакше кажучи, «криза за своїм визначенням є дечим, з чого завжди є вихід. Можливість виходу вказує на внутрішньо розімкнену, відкриту структуру кризи» [13, с. 50], що свідчить про тимчасовість цього явища, про його перехідну сутнісну основу, воно (явище кризи) несе не стільки загибель культури, скільки зародження нового.

У ХХ ст. концепт кризи набуває якісно іншого звучання, будучи основною характеристикою та логічним результатом масової раціоналізації західноєвропейської культури. С. Хоружий дає досить влучну характеристику феномену сучасної кризи, зауважуючи, що «поряд з всеохопністю, криза виявилась вражаюче тривалою. Іноді лише знижуючи гостроту, стаючи менш помітною, вона пройшла через все минуле століття – і сьогодні ми констатуємо, що кризова свідомість загострилася знову. Чергову фазу ми звемо уже кризою не рубежу століть, а рубежу тисячоліть; і мало-помалу розуміємо, що перед нами не зміна часів, а деякий особливий час, і всі фази, минулі і, можливо, майбутні, – не стільки перехідний момент, скільки самостійна кризова епоха» [23, с. 52]. Можна сказати, що на сьогодні ситуація така, що криза більше не діагноз, який свідчить про деформації реальності, а та реальність, в якій нам доводиться існувати, мислити та творити. За своїми масштабами вона настільки тотально всеохопна, що її ознаки помітні чи не в кожній сфері людської життєдіяльності, і якщо історично, як було сказано вище, криза була пов'язана із занепадом окремої культури або руйнуванням великої цивілізації, то сьогодні основна відмінність у тому, що мова йде уже про загибель всього людства, яке невтомно працює над наближенням свого «кінця»; відповідно, криза постає не просто перехідним етапом, не просто відмиранням старого, яке змінюється дечим новим як таким, що більше відповідає вимогам часу, а переходить на якісно інший етап у своєму розгортанні, який

можна вирізнити як такий, що набуває рис всезагальної катастрофи, яка не має виходу та вирішення (на відміну від кризи), а прямою дорогою веде до тотального руйнування і самознищення, чим загрожують катастрофічне руйнування природного середовища, інтенсивне зараження його ядерними та іншими відходами, збідніння звичного ландшафту, неочікуване поширення пандемій тощо.

Усе це лише одна сторона медалі, яка виступає зовнішньою стосовно самої людини. Особливістю сьогодишньої кризової ситуації, або іншою стороною медалі, є сама людина та установки її свідомості, тобто, «сьогодні воля і почуття людини постають небезпечними. Чи не закладений в людині якийсь незнищений руйнівний імпульс? Вона зруйнувала природу, веде нескінченні братовбивчі війни. В ній сильні некрофільні тенденції, тяга до смерті» [9, с. 12]. В цьому ж антропологічному вимірі схильний трактувати кризу і М. Мамардашвілі, який характеризує сьогодишню ситуацію як таку, що викликає відчуття, «що серед багатьох катастроф, якими славиться і загрожує нам ХХ століття, однією з головних і часто прихованою для ока є антропологічна катастрофа, яка проявляється зовсім не в таких екзотичних подіях, як зіткнення Землі з астероїдом, і не у вичерпаності її природних ресурсів або надмірному зростанні населення, і навіть не в екологічній чи ядерній трагедії. Я маю на увазі подію, яка відбувається з самою людиною і зв'язану з цивілізацією в тому смислі, що дещо життєво важливе може незворотнім чином в ній (людині) зламатись в зв'язку з руйнуванням або просто відсутністю цивілізованих основ процесу життя» [15, с. 107]. Мамардашвілі показує, що з втратою людського в людині, з втратою здатності мислити та усвідомлювати, людина не просто втрачає та руйнує себе, а, відмовляючись здійснювати акт свідомості, деградує як особистість, вона руйнує себе і світ навколо себе, що може опізнаватись як антропологічна катастрофа. «Навіть якщо вона (людина) не бере участі в злих діяннях на дану хвилину, вона відкрита злу. Їй важко відповісти на нові виклики соціальності. А таких викликів безліч, і чи не найнебезпечніший з них саме для людського в людині – маніпулювання свідомістю. Небезпечно це тому, що призводить до спустошення душ, а порожнечі повинні наповнюватися. Так створюються передумови

захоплення цих душ силами зла. А наш час наповнений багатоліким злом» [12, с. 5]. Цю ж думку у своїх працях розгортає і С. Хоружий, який вважає, що «глибинний і породжувальний горизонт кризи – людина. Тут, можливо, головна риса наших днів. Здійснюється свого роду антропологічний поворот: те, що відбувається з людиною на антропологічному рівні реальності, набуває вирішальної ролі у бутті суспільства і культури, в глобальній динаміці сучасного світу; і суттю кризової епохи стає антропологічна криза» [23, с. 52–53]. М. Гайдеггер головну небезпеку цивілізаційної кризи вбачав у самому мисленні європейця, стверджуючи, що технічно-теоретичний характер нашого мислення завів нас у безвихідь, тому єдиним виходом є перебудова мислення на «метараціональний лад», рівень, який містить в собі мудрість, поезію, розум та інтуїцію [22, с. 314, 318, 354–356].

Криза і катастрофа завжди були і є невід’ємною частиною творчих процесів як становлення свідомості окремого індивіда, так і самосвідомості будь-якої культури, адже внутрішній досвід свідомості потребує кризових станів так само, як потребує і досвіду самототожності. Уся філософія ХХ ст. так чи інакше торкається теми кризи, поставивши в центр філософствування людину та її буття у цьому світі, розкриваючи проблематичність цього буття, аналізуючи причини виникнення та затяжну тривалість кризового світовідчуття сучасного європейця, невміння вийти з цієї ситуації, яка виникла не раптом, а поступово назривала в глибинах зразкової західноєвропейської культури, яка посягнула на статус світової та загальноприйнятої, виражаючи інтереси освіченого європейця, тим самим нівелюючи та нехтуючи рівноправною цінністю інших самобутніх культур. Ф. Ніцше чи не першим в історії європейської філософської думки, звертає увагу своїх сучасників на «гнилу» сутність європейської культури, говорячи про те, що вона є культурою варварства, тому що всі науки в ній служать ідеям нігілізму, руйнування та політичній владі [18]. У подальшому саме ідеї Ніцше послужили тим наріжним каменем, від якого у своєму аналізі сучасного стану культури та свідомості європейця відштовхувались мислителі ХХ ст. Тема кризи постає однією з найактуальніших і найболючіших для усієї філософії ХХ ст., вона займає вагомий пласт матеріалу у сучасних філософських дослідженнях і, мабуть, сьогодні неможливо знайти

хоча б одного мислителя сучасності, який, аналізуючи соціокультурну ситуацію нинішньої Європи, не звертався б при цьому до цієї теми, що встигла стати уже особливим напрямом філософського дослідження – філософією кризи, а сучасна епоха при цьому стала цілком заслужено синонімом кризи.

Уже початок ХХ ст. чітко засвідчив, що всі європейські народи переживають кризу і знаковим відображенням цієї ситуації, своєрідним відгуком на зростаючі негативні настрої у суспільстві постає трактат О. Шпенглера «Занепад Європи», який сколихнув свідомість європейців. Криза, на думку мислителя, є неунікним результатом будь-якого організму, що розвивається [26, с. 151], відповідно, «криза культури виражає смерть культурного організму, його переродження у цивілізацію, “труп культури”, який позбавлений духовної сили креативності. В такій ситуації єдина надія “догниваючого” заходу – це надія на зародження нової культури, яка у своїй суті не буде наступницею у відношенні культури західноєвропейської» [17, с. 83]. У контексті сучасної синергетичної парадигми усі етапи культури (народження, розквіту, росту, старіння, розпаду) є цілком закономірними. Коли система закінчує свій цикл розвитку, починає формуватися основа для нового циклу, для нового росту, але це вже буде інша система. Що ж стосується культури, то, пройшовши критичну точку, вона створить нові ціннісні орієнтири і основи самоорганізації. На думку О. Шпенглера, саме такою є доля кожної культури, не виняток – західноєвропейська культура. Такий, доволі песимістичний погляд мислителя на долю західної культури, сьогодні знаходить переконливе підтвердження в європейській реальності, і хоча «Захід не спішить вірити сумному діагнозу і миритися з втратою свого положення законодавця в майбутньому світовому порядку» [7, с. 128], все ж реалії сьогодення засвідчують «поступове зниження могутності Заходу у відношенні до інших цивілізацій» [7, с. 128].

Коріння європейської кризи, за словами Е. Гуссерля, слід шукати в раціоналізмі, який зійшов з правильного шляху [11, с. 298], але «причина занепаду раціональної культури криється не в сутності раціоналізму самого собою, а в його спрямованості на зовнішнє», і наслідком цього кризового європейського буття буде «або занепад Європи, якщо вона відвернеться від власти-

вого їй раціонального осмислення життя і впаде у варварську ненависть до духу, або відродженням Європи завдяки духу філософії, завдяки героїзму розуму, який остаточно подолає нату-ралізм. Втома – от велика небезпека для Європи» [11, с. 327]. Інакше кажучи, на думку Е. Гуссерля, основні кризові тенденції проявляються головним чином у новоєвропейській науці, яка все більше розхитує світ достовірного, вона ніби розриває життєвий світ на окремі символічні області, звідси і починаються усі нещастя сучасної європейської культури.

Услід за Е. Гуссерлем, на небезпечний шлях розвитку західної цивілізації вказав екзистенціалізм, який не лише піддав жорсткій критиці «раціоналістичну цивілізацію», але й вказав на небезпеку, яку вона, з одного боку, несе для людини, роблячи акцент не на індивідуальній цінності кожного зокрема, а керуючись цінністю більшості, в результаті виникає «людина маси», тобто повне розчинення людини в натовпі, а, з іншого боку, раціоналістична європейська цивілізація призводить до відчуженого характеру всієї культури. Песимістичне бачення кризи, в якій виявилась європейська культура, є доволі поширеним явищем у філософській думці усього ХХ ст. і, аналізуючи минуле ХХ ст., можна цілком справедливо назвати його епохою всіляких зламів і переломів, і вслід за П. Сорокіним, стверджувати, що «без сумніву, настала жорстока криза і ми виявились в епіцентрі величезного пожару, який спалює все до кінця. <...> На Землі зникли мир, безпека і впевненість. У багатьох країнах люди забули, що таке процвітання та благополуччя, свобода перетворилась на міф. Сонце західної культури зайшло за обрій» [20, с. 52].

Реальність, з приставкою «пост-», принесла значне збіднення сутності людського в людині, зменшила і її роль у суспільстві, тобто окремий індивід має все менше і менше змоги впливати на ті соціальні процеси, які відбуваються у суспільстві, людина як індивідуальність (особистість) не є більше метою культури, «нова посткультура» орієнтується на «людину маси», нівелюючи, знецінюючи та релятивізуючи усі моральні цінності, тим самим деформуючи особистість, притуплюючи роботу думки та знецінюючи сам процес самосвідомості особистості, а це, зі свого боку, призвело до спрощення людської суті (особистість перетворилася на особу), до втрати глибини і звернення до поверхні,

чим так зачарована епоха постмодерну. На цій ситуації акцентує увагу Р. Гвардіні, говорячи, що слово «особистість» в сучасному соціальному дискурсі поступово перестає вживатись і замінюється на слово «особа» (Person). Цей термін має майже стоїчне значення. Він вказує не на розвиток, а на обмеження, не на щось багате та індивідуальне, а на дещо скромне і просте, що, однак, має бути притаманним кожній людській істоті. Цим людина протистоїть небезпеці, яка загрожує їй зі сторони системи, щоб врятувати те останнє, що тільки і дозволяє їй залишатись людиною. Саме така «особа» і може послужити опорою для нового образу людського буття, яке і складає задачу сучасності [8, с. 223]. Культура перестає розуміти, чим вона є. Виникає прагнення міцного архетипу. Народжується тривожна, розгублена свідомість. Поступово виробляється новий образ культури. Класичний тип культури змінюється посткласичним, сучасність, якою вона була до цього часу, перейменовується на постсучасність, тим самим говорячи про те, що все безповоротно змінилось. Сьогоднішня так звана Пост-культура, за виразом культуролога В. Бичкова, це «подоба (симулякр) Культури, яка інтенсивно витісняє Культуру в сучасній цивілізації (особливо активно починаючи з середини ХХ століття) і яка відрізняється від Культури своєю сутністю. Вірніше відсутністю такої. Пост-культура – це ніби-культурна діяльність (включаючи і її результати) людей, які свідомо відмовились від Духу і, що трагічніше, які залишені Духом. Це “культура” з порожнім центром, оболонка культури, під якою – порожнеча» [5, с. 64].

Друга половина ХХ ст. чітко засвідчила, що «на Заході виникла ситуація, коли під знак питання поставлена сама здатність людського розуму осягнути істину» [25], а «нівелювання духовних основ Культури і зростання навали духовно і морально не керованого потоку/потопу НТП досягли до кінця ХХ ст. деякого критичного стану, який загрожує лякаючим вибухом» [5, с. 65]. Сьогодні є всі підстави говорити про те, що зазнала змін не просто і не лише сучасна культура, а змінилися самі основи свідомості, що засвідчено насамперед у зміні смислів та втраті цілісності як культурою, так і самою особистістю, тобто «протилежні смисли взаємозгладжуються, не встигнувши утворити опозицію та створити продуктивну “різність потенціалів”. Неосинкретизм, який вини-

кає у результаті цього процесу, дає підстави говорити про нове неоязичництво або про нове Середньовіччя, які виникають як єдино можливі реакції на остаточне завершення логоцентризму» [7, с. 142], і, в даному випадку, постмодернізм як репрезентант сучасної епохи є одним з можливих логічних результатів зміни однієї парадигми (традиційної) іншою (т.зв. постсучасною).

Якщо кризові процеси, які регулярно виникали впродовж існування всієї західноєвропейської культури, традиційно передбачали зміну однієї ієрархії цінностей іншою, то сьогодні ці процеси досягли кульмінаційної точки, «захопившись перманентним рухом між смислами, слідами, знаками, симулякрами і культурними системами в цілому, які складаються з самих позначувань без самих позначуваних, свідомість може дозволити собі нічого не сприймати серйозно. Культура більше не спрямована на пізнання. Вона прагматична та утилітарна (“зробити з нічого дещо і продати його”))» [7, с. 142], відповідно, і свідомість окремого індивіда під впливом процесів, які відбуваються у суспільстві та культурі, зазнала радикальних змін, щоб пристосуватись до новоствореної дійсності, краще відповідати її вимогам та стандартам.

Основним змістом нової епохи, вважає М. Епштейн, якраз і постає зрощення мозку і всесвіту, техніки і органіки, створення машин, які володіють мисленням, доведення усіх буттєвих процесів до швидкості думки [27, с. 130]. Сьогодні ми можемо спостерігати в реальності все те, що ще півстоліття тому ми могли знайти лише у письменників-фантастів, все те, що донедавна здавалось лише бурхливою уявою думки, неможливим, але таким заманливим для кожного. Техногенна культура, будучи творінням людського розуму, зробила людину таким «володарем» природи, що сама природа не здатна терпіти цього «володарювання», і сьогодні природа уже не стільки «храм», «майстерня», а радше безодня для людства. Панівна техногенна культура виявилася середовищем, в якому визрівала не лише екологічна, економічна чи будь-яка інша соціально-політична криза, але і криза духовності. «Сьогодні технологічна потужність Заходу не знає собі рівного. Це – на одній чаші терезів. На іншій – як сніжна лавина, нарастають проблеми в моралі, духовності, освіті, культурі. Тотальна криза ідентичності в Америці і Європі, катастрофічне падіння рівня народжуваності, криза сім’ї, відмирання

традиційних цінностей та багато іншого, змушують говорити уже не про сутінки чи занепад, а про смерть» [7, с. 131]. Саме про це йдеться у праці П.Дж. Бюкенена «Смерть Заходу», де автор говорить про те, що «все, чого вчора соромились – перелюб, аборти, евтаназія, самовбивство, – сьогодні прославляється як досягнення прогресивного людства. Ніцше говорив про переоцінку всіх цінностей. Попереднє добродійство стає гріхом, а попередні гріхи перетворюються на добродійство» [6, с. 17], і далі, «новий гедонізм, за сьогоднішніми уваленнями, не дає пояснень, навіщо продовжувати жити. Його перші плоди здаються отруйними. Невже ця нова культура “звільнення” насправді стає самим смертельним канцерогеном?» [6, с. 22]. Автор стверджує, що сьогоднішня культура, а з нею і сама людина, яка несподівано виявилась звільненою від цивілізаційного та християнізованого тягара, будучи не готовою до цього звільнення, у насолодах і розвагах втрачає не просто бажання жити, але й зовсім не боїться смерті, що за своєю суттю є не просто алогічним, але й протиприродним, тому мова сьогодні головним чином йде не про занепад Європи та всієї західноєвропейської культури (як про це ще йшлося на початку ХХ ст.), а уже про смерть Заходу як про констатацію того, що відбувається на дану хвилину. П. Бюкенен говорить про те, що нації «першого світу» поступово вмирають, «вони виявились в глибокій кризі – не тому, що щось сталося з “третім світом”, а тому, що чогось не сталося у них самих, в їх власних домівках» [6, с. 41].

Існують і дещо інші ракурси тлумачення кризи: сьогоднішня криза, яка загрожує людству загибеллю, вважається головним чином кризою сприймання, а для того, щоб її подолати, потрібна фундаментальна зміна нашого мислення і цінностей, «зміщення парадигми», яка передбачає глибокі зміни у баченні реальності, а це і буде важливим етапом на шляху до подолання кризи. Відповідно, сьогоднішня ситуація потребує не стільки практичного експериментування, скільки радикального перегляду західних моральних та метафізичних парадигм.

Висновки. Отже, криза, яку переживає людина на всіх рівнях своєї свідомості, яка відбивається у всіх сферах людської діяльності і людського буття, свідчить, що наш сучасник живе під постійним тягарем, під невпинним тиском нових соціальних реалі-

лій, будучи змушеним пристосовуватись до нових вимог, стандартів та гештальтів, водночас будучи тією ланкою, яка зв'язує величезну кількість інформаційних, генетичних і взагалі усіх наявних систем. При цьому губиться одинична людина, взагалі самé поняття «людина» сьогодні терпить значні метаморфози і трансформації. За словами М. Мамардашвілі, «ми живемо в ситуаціях, коли все ніяк не можемо визнати гідність людини. Живемо в ситуаціях, коли ніяка думка не прививається. Не просто по дурості. А тому, що додумування її до кінця ставить під питання нас самих. І ніколи не набуваємо досвіду. Все повторюється знову і знову, якщо оберігаємо себе проти всього того, що не можемо вмістити, боячись самим зазнати змін» [16, с. 62]. Виходячи з цієї ситуації, можна зробити висновок, що наш сучасник біжить по замкненому колу, з якого немає виходу, адже живе нестандартне мислення, постійна напружена робота думки втомлює, змушує задумуватись над питаннями, для яких немає готових відповідей, а це тривожить, викликає стани неспокою, натомість сучасна реальність (чи цивілізація) пропонує людині «спокій» та постійні задоволення, а всі життєво важливі рішення бере на себе, розслабляючи той орган, який відповідає за мислення. «Велика цінність традиційної європейської культури полягає в ясному усвідомленні, що усе, що відбувається у світі, залежить від твоїх власних зусиль, – а значить, ти не можеш жити у світі, де невідомими залишаються джерела, звідки до тебе “приходять” події...» [14, с. 130]. Відмова від цих сутнісних основ традиційної культури сучасною європейською пост-культурою в результаті і призвела до «антропологічної кризи», яка проявляється у всіх сферах життєдіяльності сучасної людини (починаючи зі сфери життя і закінчуючи сферою думки), і сьогодні ми маємо можливість спостерігати ситуацію, яку важко віднести до тієї чи тієї антропологічної схеми, адже те, що діється з людиною і що вона сама робить з собою, не піддається ніякому логічному поясненню чи визначенню, «будучи істотою природною, вона діє всупереч інстинкту життя, а будучи істотою духовною, вона прагне не до спасіння, цілісності і гармонії, а до досвіду екстремального, трансгресивного, віртуального або навіть суїцидального. У результаті ні філософія, ні психологія не мають базової моделі для пояснення того, що відбувається з людиною» [7, с. 134]. Зрозу-

мілим залишається той факт, що трансформації, які відбуваються з нашим сучасником, основним чином відбуваються з його свідомістю і у глибинах його свідомості, адже в сьогоденній кризовій ситуації, коли свідомо похитнулись усі ті установки і цінності, якими людина керувалась у своїй життєдіяльності (як практичній, так і духовній), зрозумілою стає та істина, що без єдності та злагодженості тих процесів, які забезпечуються свідомістю, людське Я зникає, а з ним зникає і людське в людині. «Смерть суб'єкта» (чи людини) у звичному традиційному для нас розумінні стала реальністю, натомість існуюча реальність чи так звана пост-культура пропонує нам сурогат людини, не маючи змоги (чи можливості, вміння, сили?) запропонувати дійсно нову «модель» людини, яка б могла скласти конкуренцію чи гідну зміну «моделі» людини минулої традиційної європейської культури.

Література

1. Антоний, митрополит Суражский. О встрече / митрополит Суражский Антоний. – М. : Клин, 2005. – 256 с.
2. Ахутин А.В. Античные начала философии / А.В. Ахутин. – СПб. : Наука, 2007. – 784 с. – (Слово о сущем).
3. Бахтин М. Историческое мышление в эпоху катастроф [Электронный ресурс] / М. Бахтин // Социальный кризис и социальная катастрофа : сб. материалов конференции. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С. 103–106. – Режим доступа : http://www.anthropology.ru/ru/texts/bakhtin_mv/crisis_23.html.
4. Бубер М. Проблема человека / М. Бубер ; пер. с нем. Н.И. Левин // Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М. : Республика, 1995. – С. 157–227. – (Мыслители XX века).
5. Бычков В. XX век: предельные метаморфозы культуры / В. Бычков, Л. Бычкова // Полигнозис. – 2000. – № 2. – С. 63–76.
6. Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада / П.Дж. Бьюкенен ; пер. с англ. А. Башкиров. – М. : ООО Издательство АСТ, 2003. – 444 с.
7. Воропай Т. Пост/последний человек (некоторые аспекты либеральной эсхатологии и постчеловеческой антропологии) / Т. Воропай // Страницы. – М. : ББИ, 2007. – 12:1. – С. 125–146.
8. Гвардини Р. Конец нового времени / Р. Гвардини // Само-сознание искусства и культуры XX века. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2000. – С. 169–226.
9. Гуревич П. Философия человека / П. Гуревич. – М. : ИФРАН, 1999. – 218 с.

10. Гуревич П. Культурология : учебник / П. Гуревич. – 2-е изд., дополненное. – М. : Гардарики, 2001. – 280 с.

11. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль ; пер. с нем. Н.А. Колпакова и Т.Н. Пранченко // Культурология. XX век. Антология. – М. : Юрист, 1995. – С. 297–331. – (Лики культуры).

12. Киселев Г. Смыслы и ценности нового века / Г. Киселев // Вопросы философии. – 2006. – № 3. – С. 3–16.

13. Литвин Т. Кризис и катастрофа. Ницше и Делез [Электронный ресурс] / Т. Литвин // Социальный кризис и социальная катастрофа : сб. материалов конференции. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С. 50–52. – Режим доступа : http://www.anthropology.ru/ru/texts/litvin_tv/crisis_09.html.

14. Мамардашвили М. Дьявол играет нами, когда мы не мыслим точно... / М. Мамардашвили // Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – С. 126–142.

15. Мамардашвили М. Сознание и цивилизация / М. Мамардашвили // Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – С. 107–121.

16. Мамардашвили М. Философия – это сознание вслух / М. Мамардашвили // Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – С. 57–63.

17. Мелков Ю. Размышления о кризисе культуры / Ю. Мелков // Практична філософія. – 2004. – № 1 (11). – С. 82–93.

18. Ницше Ф. Жадания власти / Ф. Ницше ; пер. с нем. П. Тарашук // Ницше Ф. Так казав Заратустра / Ф. Ницше. – К. : Основы, 1993. – С. 329–414.

19. Померанц Г. Диалог культурных миров / Г. Померанц // Лики культуры : альманах. – М. : Юрист, 1995. – Т. 1. – С. 445–455.

20. Сорокин П. Кризис нашего времени / П. Сорокин ; пер. с англ. А.Ю. Согомонов // Человек. – 1998. – № 6. – С. 51–58.

21. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. О.Н. Трубачев. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2. – 672 с.

22. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. Биbihин // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – С. 314–386.

23. Хоружий С. Ницше и Соловьев в кризисе европейского человека / С. Хоружий // Вопросы философии. – 2002. – № 2. – С. 52–68.

24. Чумаков А. Философия в современном мире : диалог мировоззрений / А.Н. Чумаков, А.Д. Королёв, А.В. Дахин // Вопросы философии. – 2013. – № 1. – С. 3–16.

25. Шачин С. Опыт исследования понимания рациональности в традиции «постметафизического мышления» XX века [Электронный ресурс] / С. Шачин // Гуманитарные науки, философия и компаративистика. – 2003. – С. 120–124. – Режим доступа : http://anthropology.ru/ru/texts/shachin/kompar_29.html.

26. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1 : Гештальт и действительность / О. Шпенглер ; пер. с нем. К. Свасьян. – М. : Мысль, 1993. – 666 с.

27. Эпштейн М.Н. Информационный взрыв и травма постмодерна / М. Эпштейн // Вопросы философии. – 1995. – № 10. – С. 129–145.

References

1. Antonii, mitropolit Surozhskii. (2005). *O vstreche [About a meeting]*. Moscow: Klin [in Russian].

2. Akhutin, A.V. (2007). *Antichnye nachala filosofii [Ancient principles of philosophy]*. Saint Petersburg: Nauka [in Russian].

3. Bakhtin, M. (2002). Istoricheskoe myshlenie v epokhu katastrof [Historical thinking in the era of disasters]. *Sotcialnyi krizis i sotcialnaia katastrofa: sb. materialov konferencii – Social crisis and social catastrophe: collection of materials of conference.* (pp. 103–106). Saint Petersburg: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo. Retrieved from http://www.anthropology.ru/ru/texts/bakhtin_mv/crisis_23.html [in Russian].

4. Buber, M. (1995). Problema cheloveka [The problem of man]. (N.I. Levin, Trans.). In M. Buber, *Dva obraza very – Two characters of faith* (pp. 157–227). Moscow: Respublika [in Russian].

5. Bychkov, V., & Bychkova, L. (2000). XX vek: predelnye metamorfozy kultury [The twentieth century: the ultimate metamorphosis of culture]. *Polignozis – Polignozis, 2*, 63–76 [in Russian].

6. Biukenen, P.Dzh. (2003). *Smert Zapada [Death of the west]*. (A. Bashkirov, Trans.). Moscow: OOO Izdatelstvo AST [in Russian].

7. Voropai, T. (2007). Post/poslednii chelovek (nekotorye aspekty liberalnoi eskhatologii i postchelovecheskoi antropologii) [The post/last person (some aspects of liberal eschatology and posthuman anthropology)]. *Stranitsy – Pages*, 12:1, 125–146. Moscow: BBI [in Russian].

8. Gvardini, R. (2000). Konets novogo vremeni [The end of modern times]. *Samosoznanie iskusstva i kultury XX veka – Consciousness of art and culture of the XXth century* (pp. 169–226). Moscow; Saint Petersburg: Universitetskaia kniga [in Russian].

9. Gurevich, P. (1999). *Filosofiiia cheloveka [Philosophy of man]*. Moscow: IFRAN [in Russian].

10. Gurevich, P. (2001). *Kulturologiia [Culturology]* (2nd ed., rev.). Moscow: Gardariki [in Russian].

11. Gusserl, E. (1995). *Krizis evropeiskogo chelovechestva i filosofiiia [The crisis of European humanity and philosophy]*. (N.A. Kolpakova & T.N. Pranchenko, Trans.). *Kulturologiia. XX vek. Antologiia – Culture Studies of the XXth century. Anthology* (pp. 297–331). Moscow: Iurist [in Russian].

12. Kiselev, G. (2006). *Smysly i tcennosti novogo veka [Meanings and values of the new century]*. *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*, 3, 3–16 [in Russian].

13. Litvin, T. (2002). *Krizis i katastrofa. Nitshe i Delez [Crisis and catastrophe. Nietzsche and Deleuze]*. *Sotcialnyi krizis i sotcialnaia katastrofa: sb. materialov konferencii – Social crisis and social catastrophe: collection of materials of conference* (pp. 50–52). Saint Petersburg: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo. Retrieved from http://www.anthropology.ru/ru/texts/litvin_tv/crisis_09.html [in Russian].

14. Mamardashvili, M. (1990). *Diavol igraet nami, kogda my ne myslim tochno... [The devil plays us when we do not think for sure...]*. In M. Mamardashvili, *Kak ia ponimaiu filosofiiu – As I understand philosophy* (pp. 126–142). Moscow: Progress [in Russian].

15. Mamardashvili, M. (1990). *Soznanie i tcivilizatsiia [Consciousness and civilization]*. In M. Mamardashvili, *Kak ia ponimaiu filosofiiu – As I understand philosophy* (pp. 107–121). Moscow: Progress [in Russian].

16. Mamardashvili, M. (1990). *Filosofiiia – eto soznanie vslukh [Philosophy is a consciousness aloud]*. In M. Mamardashvili, *Kak ia ponimaiu filosofiiu – As I understand philosophy* (pp. 57–63). Moscow: Progress [in Russian].

17. Melkov, Iu. (2004). *Razmyshleniia o krizise kultury [Reflections on the crisis of culture]*. *Praktichna filosofiiia – Practical Philosophy*, 1 (11), 82–93 [in Russian].

18. Nitshe, F. (1993). *Zhadannia vldy [The thirst for power]*. (P. Tarashchuk, Trans.). In F. Nitshe, *Tak kazav Zaratustra – That is what Zaratustra used to say* (pp. 329–414). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

19. Pomerantc, G. (1995). *Dialog kulturnykh mirov [Dialogue between cultural worlds]*. *Liki kultury: almanakh – Face of culture: almanac* (Vol. 1), (pp. 445–455). Moscow: Iurist [in Russian].

20. Sorokin, P. (1998). *Krizis nashego vremeni [The crisis of our time]*. (A.Iu. Sogomonov, Trans.). *Chelovek – Individual*, 6, 51–58 [in Russian].

21. Fasmer, M. (1986). *Etimologicheskii slovar russkogo iazyka [Etymological dictionary of the Russian language]* (Vols. 1–4; Vol. 2). Moscow: Progress [in Russian].

22. Khaidegger, M. (1988). Pismo o gumanizme [A Letter on Humanism]. (V. Bibikhin, Trans.). *Problema cheloveka v zapadnoi filosofii – Man’s problem in western Philosophy* (pp. 314–386). Moscow: Progress [in Russian].

23. Khoruzhii, S. (2002). Nitsche i Solovev v krizise evropeiskogo cheloveka [Nietzsche and Soloviev in the crisis of the European man]. *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*, 2, 52–68 [in Russian].

24. Chumakov, A.N., Korolev, A.D., & Dakhin, A.V. (2013). Filosofiiia v sovremennom mire: dialog mirovozzrenii [Philosophy in the Modern World: Dialogue of Worldviews]. *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*, 1, 3–16 [in Russian].

25. Shachin, S. (2003). Opyt issledovaniia ponimaniia ratsionalnosti v traditsii «postmetafizicheskogo myshleniia» XX veka [Experience in understanding rationality in the tradition of «post-metaphysical thinking» of the twentieth century]. *Gumanitarnye nauki, filosofiiia i komparativistika – Human sciencis, philosophy and comparative* (pp. 120–124). Retrieved from http://anthropology.ru/ru/texts/shachin/kompar_29.html [in Russian].

26. Shpengler, O. (1993). *Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirovoi istorii. T. 1: Geshtalt i deistvitel’nost [The Decline of Europe. Essays on the morphology of world history. Vol. 1: Gestalt and reality]*. (K. Svasian, Trans.). Moscow: Mysl [in Russian].

27. Epshtein, M.N. (1995). Informatcionnyi vzryv i travma postmoderna [Information explosion and postmodern trauma]. *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*, 10, 129–145 [in Russian].

HALUSHCHAK Mariana – Candidate of Philosophy Sciences, Senior Lecturer of the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko str., 24, Drohobych, 82100, Ukraine (mary_jane_83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-8701>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4727.39.139563>

PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF «CRISIS»

Abstract. The article analyzes the concept of the «crisis», which has become almost the main connotation of the socio-historical situation of our time. The theme of the crisis appears to be one of the most urgent and painful for the whole philosophy of the twentieth cen-

ture; it occupies a significant stratum of material in contemporary philosophical research.

The crisis is the decisive factor that, through the implementation of analysis and critical rethinking of the whole previous one, leads us to go beyond the bounds of the permanent. Throughout the historical process, humanity has repeatedly manifested itself in critical, crisis situations. The qualitative difference of the current crisis is that it appears to be a completely different stage in its self-deployment, acquiring the features of a general catastrophe. This catastrophe has no solution and a solution, threatening by total destruction and self-destruction, loss of identity and loss before various requests and frequent changes of the present day.

The peculiarity of today's crisis is the person himself and the installation of his consciousness. M. Mamardashvili shows that with the loss of human in a person, with the loss of the ability to think and realize, a person does not just lose but ruin himself. A man, who refuses to carry out an act of consciousness, degrades as a person destroying himself and the world around himself, which can be recognized as an anthropological catastrophe.

The main content of the new era, according to M. Epstein, just appears the merging of the brain and the universe, engineering and organic, the creation of machines that have thinking, bringing all the existential processes to the speed of thought. The prevailing technology-related culture was an environment in which not only the ecological, economic or any other socio-political crisis arose, but also the crisis of spirituality.

There are somewhat different angles of interpretation of the crisis: today's crisis that threatens to bring death to mankind, is mainly considered to be the crisis of perception, and in order to overcome it, the necessary fundamental change of our thinking and values must take place, «shifting the paradigm», which involves profound changes in the vision of reality, and this will be an important step on the way to overcoming the crisis.

Keywords: crisis, catastrophe, anthropological crisis, consciousness, thinking, culture, civilization.